

OSTALI ČLANCI / OTHER TOPICS

**EKOISTORIJSKI ASPEKTI PROUČAVANJA LOGORA
NA GOLOM OTOKU 1949.-1956.****ECOHISTORIAL ASPECTS OF GOLI OTOK LABOR CAMP 1949-1956****Martin PREVIŠIĆ**

Odsjek za povijest
Filozofski fakultet u Zagrebu
martinprevisic@gmail.com

Received/Primljeno: 11. 8. 2016.

Accepted/Prihvaćeno: 16. 12. 2016.

Original scientific paper/Izvorni znanstveni rad

UDK/UDC: 323.281(497.1)“1949/1956”

[343.814+504.03] (497.5Goli otok)“1949/1956”

Milica PROKIĆ

Student poslijediplomskog studija
University of Bristol, Department of History
mp12819@bristol.ac.uk

Sažetak

Logor na Golom otoku nastao je 1949. u vrhuncu sukoba Tito – Staljin te je funkcionirao sve do kraja 1956. godine kada je zatvoren. Za to vrijeme kroz njega je prošlo oko 13 000 logoraša. Kao tema godinama je bio prešućivan da bi tek tijekom osamdesetih godina prošlog stoljeća postupno spoznaje o događajima u logoru dopirale do javnosti. Nakon raspada Jugoslavije historičari su se uglavnom orijentirali na analizu uobičajenih aspekata političke povijesti vezane uz ovaj logor te naravno, na pojavu niza svjedočanstava o teškim uvjetima i metodama prisutnim u logoru. Međutim, funkcioniranje logora na Golom otoku nije utjecalo samo na političku zbilju i pojedince onoga doba, već i na sam otok. Težak fizički rad tisuća kažnjenika, kao i čitavi proizvodni procesi koji su bili instalirani na Golom otoku u vrijeme sukoba temeljito su mijenjali sam golootočki okoliš. Kamenu pustinju pretvarali su u pravo malo naselje; doslovno goli otok je pošumljen, itd. Logoraški rad koji je bio povezan i sa ekonomskim aspektima, ali i onim »preodgojim«, imao je velik utjecaj na promjenu otoka. Rad nastoji doprinijeti takvom, ekohistorijskom razmatranju povijesti logora na Golom otoka, naslanjajući se na slična nastojanja npr. u bogatoj historiografiji Gulaga. Na taj način tema se analizira u širem geografskom, političkom, ideološkom i ekohistorijskom znanstvenom i stručnom kontekstu.

Ključne riječi: Goli otok, Jugoslavija, Informbiro, ekohistorija, logor, politički preodgoj.**Key words:** Naked island, Yugoslavia, Informbureau, Ecohistory, labor camp, political reeducation**GOLI OTOK KAO PREDMET ISTRAŽIVANJA EKOISTORIJE I PRIMJENE
PRISTUPA SUVREMENE STRANE HISTORIOGRAFIJE?**

Ovaj članak nastoji doprinijeti cjelovitijoj analizi raznih aspekata funkcioniranja logora na Golom Otoku između 1949. i 1956. godine, odnosno za vrijeme trajanja sukoba Tito-Staljin. Logor na Golom otoku do danas uglavnom je istraživani i razmatran s naglaskom na njegov značaj u »političkom preodgoju« interniranih izegovaca, kako su nazivani pristalice Rezolucije Informbiroa. Osim toga, razmjerno najveća literatura, i to uglavnom publicistička, naglašavala razna iskustva kažnjenika, s apostrofiranjem surovih metoda primjenjivanih za vrijeme njihove internacije. Imajući u vidu te dominantne tendencije, ne čudi

što povijest ovog logora nije analizirana s ekohistorijskog aspekta, premda su u stranim historiografijama takvi napori itekako prisutni u relativno sličnim povijesnim uvjetima, ideologijama itd. Prema tome, razni totalitarni ili autoritarni režimi, nudili su bitno drugačije obrasce ponašanja ili pristupanja bavljenja ekohistorijom. Tako su npr. teme proučavanja postale intervencije u francuski okoliš za vrijeme Vichy režima, gdje je, po riječima Chrisa Pearsona, »rad na zemlji oporavljao moralnu kralježnicu ljudi«¹ ili Mussolinijeve mjere za isušivanje močvarnog područja Agro Pontino u središnjoj Italiji 1930-ih godina.² Možda još relevantniji za ovu studiju je i istraživanje Otoka Robben (Robbeneiland) u Južnoj Africi, mjesta najpoznatijeg to tome što je na njemu bio zatočen Nelson Mandela.³ Još prije njegove funkcije kao političkog zatvora, ovaj otok je kroz povijest služio kao mjesto ljudske internacije, u funkciji azila za internaciju, primjerice kao leprozorij (u 19. i 20. stoljeću) ili (najčešće) posljednje »utočište« duševnih bolesnika. Internirane grupe su tijekom desetljeća, aforestacijom i kultivacijom zemljišta učinili otok koliko toliko podnošljivijim onima koji su tamo kasnije bili internirani u 20. stoljeću za vrijeme apartheida.⁴

Odnos političkih kažnjenika i Golog otoka upućuje nas na donekle sličan primjer istraživanja, jer se u prvi plan ovog ekohistorijskog razmatanja dakako nužno stavlja politički kontekst. No, niti jedan od navedenih primjera u stranoj historiografiji nije toliko bitan za oblikovanje ekohistorijskog istraživanja Golog otoka kao, sada već relativno obilna, historiografija sovjetskog Gulaga. Ona je između ostaloga bitna zbog političkog sukoba Tita i Staljina, koji predstavlja neposredni povod osnivanja logora na Golom otoku, pa tako i zbog česte simboličke komparacije sustava političkih kaznionica i radnih logora u Jugoslaviji (i Golim otokom kao njegovim krunskim primjerom) s dakako neusporedivo većim i dugotrajnijim sustavom radnih logora Gulaga. U golootočkoj literaturi se tako Goli otok uz ostale političke zatvore iz vremena sukoba na liniji IB-a (Informbiroa) ponekad naziva »Titov Gulag«.⁵

Sovjetski Gulag predstavlja poseban primjer prisilnog novonastalog ekosistema. Ukratko, ogromna prostranstva na sjeveru Rusije, uglavnom nenapučena, u vrlo kratkom vremenu su promijenila svoja obilježja. Velik broj zatvorenika značio je jeftinu radnu snagu, a glavni radovi su bili na izgradnji infrastrukture, u rudnicima i šumama. Izgradnja cesta, željeznica, kanala, promjena tokova rijeka, brane, zagađenje rudama, krčenje šuma nisu samo zauvijek promijenili okoliš sjeverne Rusije, već su utjecali i na klimatske promjene, ali i postojanje stalnog stanovništva. Sve je to polako dovelo do uništavanja ekosistema na sjeveru Rusije, koji je postupno postao industrijski stvorena pustoš (npr. Norilsk). Uz to, deforestacijom su vjetrovi postali sve jači, snijeg gušći, a tlo, rijeke i jezera se zamrzavaju na većoj dubini. Zimske i ljetne temperature su se, posljedično, smanjile.⁶ Zbog toga što se radi o drastičnom primjeru, Gulag je već danas kao ekohistorijski fenomen dobro obrađen - misli se na radove Rubena Mnatsakanijana, Dimitrija Efremenka, Jamesa R. Harris i drugih.⁷ Donald Filtzer, Brian Bonhomme, Douglas R. Weiner i Stephen Brain s druge strane su se okrenuli široj analizi sovjetske politike prema javnom zdravlju, prirodi i ekološkoj perspektivi.⁸ Svi ti radovi ukazuju na mogućnost i važnost ekohistorijskog pristupa, kojime se

¹ Chris PEARSON, *Scarred Landscapes: War and Nature in Vichy France* (London: Palgrave MacMillan, 2008). 7.

² Federico CAPROTTI i Maria KAIKA, Producing the ideal fascist landscape: nature, materiality and the cinematic representation of land reclamation in the Pontine Marshes, *Social and Cultural Geography* 9: 6 (2008), 613 -634.

³ Vidi: Harriet DEACON, *The Island: A History of Robben Island, 1488-1990*. (Cape Town: New Africa Books, 1996); Fran Lisa BUNTMAN, *Robben Island and Prisoner Resistance to Apartheid* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003).

⁴ Harriet DEACON, Landscapes of Exile and Healing: Climate and Gardens on Robben Island, *The South African Archaeological Bulletin* 55:172 (2000). 147-154.

⁵ Vidi: Giacomo SCOTTI, *Italiani nel Gulag di Tito* (Trieste: Lint, 2002.)

⁶ Ruben MNATSAKANIAN i Dmitry EFREMENKO (ur.), *An Environmental History of Russia* (Cambridge University Press, 2013.), 99-106.

⁷ James R. Harris, *The Great Urals: Regionalism and the Evolution of the Soviet System* (Cornell University Press, 1999.); Ruben MNATSAKANIAN, Dmitry EFREMENKO (et. al., ur.), *An Environmental History of Russia* (Cambridge University Press, 2013.). Vidi također: Andy BRUNO, »Industrial Life in a Limiting Landscape: An Environmental Interpretation of Stalinist Social Conditions in the Far North«, u: *Globalization, Environmental Change, and Social History*, ur. Peter BOOMGAARD i Marjolein 't HART (Cambridge University Press, 2011.).

⁸ Douglas R. WEINER, *A Little Corner of Freedom: Russian Nature Protection from Stalin to Gorbachev* (University of California Press, 1999.); Brian BONHOMME, »Forests, Peasants, and Revolutionaries: Forest Conservation in Soviet Russia, 1917-1925«, doktorska disertacija (University of the City of New York), 2000; Donald FILTZER, *The Hazards of Urban Life in Late Stalinist Russia: Health,*

dodatno propituju učinci različitih političkih sustava, »-izama«, koji su obilježili 20. stoljeće. Ovisno o slučaju obrađivanja, rezultati su pritom manje ili više očiti i sukladni s rezultatima koje je ranije ustvrdila politička, diplomatska, društvena, ekonomska historija ili neka druga poddisciplina; ekohistorija je, kako su pokazali Brain, Weiner i Filtzer u svojim radovima i raspravama, pogodna i u djelomičnom razbijanju predrasuda ili obrazaca. U kontekstu spomenutih primjera ekohistorijske analize moguće je sagledati i proučavati Goli otok kao mjesto kratkotrajnog ali intenzivnog odnosa terena, prostora i okoliša ove bivše kaznionice i političkih kažnjenika, kao i dugoročnih posljedica tog odnosa. Primjerice, drveće koje su politički kažnjenici sadili na Golom otoku u prvoj fazi pokušaja njihovog ideološkog preodgoja, danas predstavlja šumu staru nešto preko 60 godina, i zajedno s napuštenim i oronulim logorskim kompleksom sada je dom novim životinjskim vrstama. Suglasno sa Pearsonom i drugim povjesničarima okoliša koji se bave militariziranim okolišima, ističe se argument prema kojemu neki napušteni vojni (ili u ovom slučaju kažnjenički) objekti nenamjerno pospješuju nove oblike života.

Logor na Golom otoku (1949.-1956.), osim prije svega izazovnog primjera »uobičajene« političke povijesti, predstavlja sasvim zanimljiv egzemplar ekohistorijske teme. Oku naviknutom na standardan pristup historiografskom radu, lako može izmaknuti činjenica da je povijest Golog otoka ujedno i prikaz interakcije čovjeka i prirode, objedinjene su svim mogućim epistemološkim dosezima. Sustav (Komunistička partija Jugoslavije), nije preko Golog otoka samo mijenjao ljude pa i tadašnju državu, već, koliko god hotimično ili ne bilo, i sam otok te ekosustav dijela Kvarnerskog zaljeva, kao i općenito istočnog Jadrana.

Cilj ovog rada je, uzimajući u obzir sve aspekte, a najviše onaj materijalni, prikazati na koji način, u kojim razmjerima, i s kojim posljedicama je logor Goli otok (službenog naziva »Radilište Mermer«) u razdoblju 1949. do 1956. mijenjao sam Goli otok te kako je kažnjenički rad bio, između ostalog, upregnut u transformaciju otoka. Tako je ovaj logor, upamćen po teškom fizičkom radu i maltretiranju logoraša, polučio pozitivan efekt na okoliš Golog otoka u obliku intenzivne forestacije, čime je posljedično bio olakšan život i službenim licima i logorašima, a posebice zatvorenici, doduše uglavnom tek nakon 1956. godine. Osim toga, biti će evidentirani i načini pošumljavanja te svojevrsan fenomen industrijalizacije otoka. Rad se fundira svjedočanstvima preživjelih logoraša sakupljenih metodom »usmene povijesti« te izabranoj literaturi.⁹ Biti će korišteni i rijetki arhivski izvori u kojima se spominju aspekti vezani uz promjenu izgleda logora te pošumljavanja.¹⁰ Uz to, prikazati će se komparacija fotografija iz ondašnjeg doba (1949.-1956.) i današnjeg, odnosno onoga u vrijeme zatvaranja kasnije KPD Goli otok –Rab kako bi se ovom metodom (analiza fotografija) dala ekohistorijska analiza Golog otoka. Tema ibeovskog logora na Golom otoku sama po sebi je dosada historiografski neistražena, a onda naročito i ekohistorijski aspekti, pa bi ovaj rad treba biti određeni doprinos toj tendenciji.

VAŽNOST PRIRODNIH ODREDNICA GOLOG OTOKA

Budući da je tema u sklopu historiografije dugo vrijeme bila predmet šutnje, Goli otok i ostali kažnjenički logori iz ovog razdoblja povijesti Jugoslavije postupno su dopirali do javnosti prvo kroz književnost, a potom i putem memoara preživjelih kažnjenika. Oni su skrenuli pažnju jednog dijela javnosti na eksplisite i surove metode preodgoja političkih neistomišljenika i kritičara tadašnje jugoslavenske vlasti, te su na taj način njegovu prošlost sačuvali od marginalizacije i zaborava.¹¹

Hygiene, and Living Standards, 1943-1953. (Cambridge University Press, 2010.); Stephen BRAIN, *Song of the Forest: Russian Forestry and Stalinist Environmentalism, 1905-1953* (University of Pittsburgh Press, 2011.).

⁹ Korištena su autorizirana svjedočanstva bivših ibeovaca logoraša dana Martinu Previšiću: Vladimir Bobinac (Krk 2010., 2011.) Zlatko Hill (Zagreb 2010., 2011.); Luka Hrvatić (Pitomača 2009., 2010.); Ivan Esih (Zagreb 2010.); Ivo Kuvačić (Zagreb 2010.); Alfred Pal (2009.); Mišo Pifat (2010, 2011, 2012.); ; Boško Vulović (Beograd 2010.); Vera Winter (Zagreb 2009.); itd.

¹⁰ Npr. Hrvatski državni arhiv Zagreb (HDA). Fond 1560, svež. 389.

¹¹ Tako mreža političkih kaznionica bivše Jugoslavije u razdoblju između 1949.-1956., uz relevantne historiografske priloge, može biti uključena na mapu svjetskih zatvoreničkih arhipelaga koji su u posljednjih par godina, kao globalni fenomen koji se provlaci kroz ljudsku povijest, postali fokus određenog broja internacionalnih povjesničara. »Goloootka književnost«

U suvremenom historiografskom kontekstu, udruživanje istraživačkih perspektiva i metoda nove političke historije, socijalne historije, oralne historije i ekohistorije u studiju prošlosti Golog otoka, naročito kao mjesta i prostora političke kaznionice između 1949. i 1956., bitno je iz više razloga. Goli otok primjer je istraživačke teme koja otvara kako pitanja ljudske povijesti, tako i pitanja povijesti prirode i krajolika. Navedene metode, naročito analiza dokumenata s jedne strane te usmenih iskaza s druge strane, otvara prostor za pronalaženjem tragova značajnih preoblikovanja krajolika od strane ljudske ruke, ali i percepciji istoga od strane ljudi, kažnjenika, u duljem vremenskom trajanju.

Naime, jedan od razloga zbog kojih Goli otok ima reputaciju najsirovije kaznionice ibeovaca u drugoj Jugoslaviji, nesumnjivo je i njegov teren. Fizionomska pustoš, ogoljeni jadranski ljuti kras (ultrakarst), njegova izoliranost, pozicija u Kvarnerskom zaljevu na stalnom udaru senjske bure, zatim činjenice da se Goli otok, uz susjedni otok Prvić, s jedne strane rijetki među jadranskim i sredozemnim otocima koji se povremeno za jačih zima zaleđuju, slično kao i susjedna senjska luka, dok s druge strane žarko ljetno sunce kroz mnogobrojne dane intenzivne insolacije grije kamenitu pustoš do ljudski teško izdrživih temperatura, nesumnjivo su bili faktori koji su doprinijeli fizičkom, psihološkom i emotivnom iskustvu kažnjenika kroz svakodnevni život u direktnom kontaktu sa terenom otoka. Tako je upravo na ovom izoliranom i surovom terenu fizička represija kroz međusobno maltretiranje kažnjenika (fiktivna logoraška samouprava), poprimila razmjere zbog kojih neki od preživjelih kažnjenika u svojim memoarima dodjeljuju Goli otoku dramatične epitete »ostrva smrti.«¹² Svojevrsni vrhunac cjelokupnom golootočkom kažnjeničkom iskustvu i njihovoj viziji otoka, nakon hapšenja, vremena provedenog u istražnim zatvorima, kao i transporta u vagonima za prijevoz stoke, te potom dalje u utrobi teretnog broda bez prozora od luke Bakar, predstavljao je prirodno surovi krajolik posljednje postaje, Goli otok.¹³

Jadranski kras od koga je Goli otok sazdan, karakterističan po svojoj ogoljenosti i nepristupačnosti, zaista na prvi pogled ljudskom oku djeluje kao potpuna kamena pustinja, po boji i teksturi slična ogromnom bloku mramora. Kada je jugoslavenskom rukovodstvu tijekom prve polovice 1949. postalo jasno da do pomirenja sa SSSR neće doći, te da se može očekivati samo daljnje zaoštravanje odnosa, počela se rađati ideja potrebi internacije Staljinovih stvarnih ili navodnih simpatizera (ibeovci) na jedno mjesto, pošto su do tada bili zatvoreni u raznim istražnim zatvorima diljem Jugoslavije. Odluka o potrebi zajedničkog zatvaranja ibeovaca vjerojatno je bila motivirana, između ostalog, strahom od potencijalnog vojnog upada lagerskih zemalja, koji je bio aktualan sve do 1951. godine. Bilo kako bilo, u vrhu KPJ uz naravno rukovodeće kadrove aparata državne sigurnosti donesena je odluka da se ibeovce zatvori na Goli otok - otok u sjevernom Jadranu. Odluka je bila motivirana, između ostalog, nepristupačnošću Golog otoka, udaljenošću od istočnih i sjevernih granica Jugoslavije te činjenicom da je otok prirodna izolacija za internirane ibeovce. U tom kontekstu, prirodni okoliš na Golom otoku s jedne strane sam po sebi predstavljao je fizičku izolaciju, a s druge strane, njegova surovost imala je penološku funkciju.¹⁴ U tu svrhu, Aleksandar Ranković angažirao je svog zamjenika generala Jovu Kapičića da provede istraživanja jadranskih otoka koji bi bili adekvatni za prihvatanje logoraša, za što su angažirani geolozi, kako se Kapičić prisjeća:

Augustinčić je pak rekao da tamo ima vjerojatno puno korisnog mramora, pa da onda ti ljudi imaju šta raditi kada dođu tamo. Ja sam određen da to ispitam jer sam bio djevojka za sve. Vodio sam našu pomoć grčkom ustanku, organizaciju Golog otoka, rješavanje crnogorskih bandita, itd. Tako da sam išao vidjeti što je to Goli otok. Uzeo sam iz Beograda profesora geologije da idemo vidjeti kakav

ili »Jugoslavenska logoraška književnost« je između ostalog inspirirala povjesničare s prostora bivše Jugoslavije mlađih generacija, da sa dovoljno vremenske distance i uz mogućnost političke objektivnosti prema ovom dijelu jugoslavenske prošlosti pokrenu istraživanja teme Golog Otoka, kako sa aspekta društveno-političke historije, tako i sa aspekta ekohistorije.

¹² Venko MARKOVSKI, *Goli Otok: The Island of Death: A Diary in Letters* (New York: Columbia University Press-East European Monographs, 1984.)

¹³ »Brod staje, rano jutro je, i milicajci nas tjeraju van. Naređuju nam da se skidamo i okupamo u moru. Bilo mi je jako čudo, gdje smo to? Neki otok, jako vruć i gol. Nema ničega.« Svjedocanstvo Alfreda Pala dano Martinu Previšiću, Zagreb 2010.

¹⁴ Za više o okolnostima osnivanja logora vidi: Milovan ĐILAS, *Vlast i pobuna*, (Zagreb 2009.). 268.; Vladimir DEDIJER, *Novi prilozii za biografiju Josipa Broza Tita*, Tom 3., str. 464.; Vjenceslav Cenčić, *Posljednja Titova ispovijest*, (Beograd 2000.). 152.-153., 193.-194.

je mramor na Golom. Kada smo došli tamo on je utvrdio da je mramor loš za eksploataciju jer su te stijene eruptivne, a ne sedimentne. Tako da nije bilo ništa od eksploatacije, ali su se od toga mogle praviti šalice i pepeljare itd. Ipak, vidjeli smo da se tamo može praviti jedan logor, jer su postojali prirodni uslovi za tako nešto. Bila je jedna draga gdje bi manji brod mogao pristati, mjesto gdje bi se izgradio logor itd.¹⁵

Međutim, prije nego što je sama Udba počela koristi Goli otok za internaciju ibeovaca (1949.-1956.) on je imao slične funkciju za vrijeme Prvog svjetskog rata, kada su Austrijanci na njemu držali ruske zarobljenike.¹⁶ Između dva rata Talijani su na njemu kopali boksitnu rudu, međutim bezuspješno. Ipak, ostataka prijašnjih logora u 1949. godini, kada je osnovan logor na Golom otoku, više nije bilo. Goli otok bio je uistinu pust otok, bez ijednog drveća i sa jako malo vegetacije i bezvodan, površine 4,7 km². Građen je od gornjokrednih rudastih vapnenaca.¹⁷ Najviši vrh je na 227 metara i nalazi se na sjevernoj strani otoka. Prevladava mediteranska klima s visokim temperaturama; unutar srpanjske izoterme 24-25 celzijevih stupnjeva, a unutar siječanjske 6-7 celzijevih stupnjeva. Prosjek mjesečnih padalina kreće se od 1200 – 1600mm.

Kao što je otok prevario namjere mnogih koji su zbog njegovih fizionomskih karakteristika smatrali da mogu eksploatirati njegove materijalne resurse za dobivanje visokoisplativih količina mramora i boksita (premda se proizvodnja tucanika na primjer, ekonomski afirmirala), ova naizgled kamena pustinja krije impresivnu biološku raznolikost, kako glede faune, tako i osobito glede raznolike flore: »Novijim istraživanjima je na Golom otoku, unatoč prividnom siromaštvu i ogoljelosti, ipak nađena razmjerno bogata i raznolika izvorna flora od 308 samoniklih svojta uz još tridesetak sađenih ili podivljalih egzota, što je bogatije od inih manjih otoka takve veličine na Jadranu i Sredozemlju. U flori Gologa su kao i na Prviću česti isti kvarnerski endemi, ali je tu manje uži lokalnih stenoendema Senjskog otočja: samo *Allium horvatii* (kvarnerski luk), *Asperula dalmatica*, *Astragalus dalmaticus* i *Plantago wulfenii*.«¹⁸

Dakle, još prije trajnog i većeg ljudskog prisustva i aforestacije, tvrdolisna makija i drugo mediteransko rastinje na Golom otoku nudilo je izuzetan varijetet, usprkos kvantitativnoj oskudnosti. Međutim, pogled eksperata kao što su biolozi i ekobotaničari i kontekst njihovog razmatranja otoka drastično se razlikovao od vidokruga promatranja dezorijentiranih kažnjenika, ali i onih koji su Goli otok odredili kao kažnjenički logor. Njima je kamenita pustoš, koja je fizionomski zaista skoro potpuna, predstavljala važnu potvrdu onoga što je kažnjenike trebalo čekati - trajno teško stanje.

Prikaz 1. Goli otok na karti sjevernog Jadrana

¹⁵ Svjedočenje Jove Kapičića Martinu Previšiću, Beograd 2012. Vidi još iskaz Nikole Mladenovića koji svoju sličnu verziju daje u Dragoslav Mihailović, *Goli otok 1*, 402.-405.

¹⁶ Vidi: Dragoslav MIHAILOVIĆ, *Goli otok 3*, (Beograd 1995.). 427.

¹⁷ HDA. Fond 1560, svež. 389.

¹⁸ Andrija Želimir LOVRIĆ. Eolski kserobiomi od Jadrana do Irana (biocenološke osobitosti obala i vrhova duž Taurodinarskog velekrasa). Sveučilište u Zagrebu 1995.

Andrija Želimir LOVRIĆ.; Mladen RAC. 1988a: Botanical peculiarities of stormy mounts in Adriatic islands. *Rapports CIESM (Monaco)*, ser. *Isles 31* (2): 126.

Isto. 1988b: Eolska vegetacija burnih ekosistema Obzove gore, Prvića i Golog otoka u Kvarneru. *Zbornik 4. kongresa ekologe Ohrid*. 323 - 324.

»MI GRADIMO GOLI OTOK, GOLI OTOK GRADI NAS«

Logor na Golom otoku osnovan je u ljeto 1949. te je raspušten krajem 1956. godine, te je kroz njega u tom razdoblju prošlo oko 13 000 osoba, od ukupno 16 000 koliko je bilo internirano u sve logore i zatvore za ibeoce.¹⁹

Opća i okvirna periodizacija »razvoja« i izgradnje logora na Golom otoku upućuje na sukladne ekohistorijske elemente promjena koji su prouzrokovani djelovanjem ljudskog faktora, ili točnije, kroz posljedice prisilnog logorskog rada na okoliš otoka:

1. »Konstruktivni« rad u prvoj etapi 1949.-1951. koji je donio i najbrže primjetne promjene okolišu samog otoka, kada su kažnjenici nakon dolaska podigli logorski kompleks velikim dijelom od kamenog materijala otoka. Riječ je o 4 radilišta (logora) na Golom otoku: »Stara Žica«, »Žica«, Radilište 101« i »R-5«. Izgradnja radilišta predstavljala je ekstenzivan graditeljski poduhvat obzirom da je izgrađeno više desetaka drvenih baraka i betonskih paviljona, velike kamene zgrade za smještaj osiguranja i udbaških operativaca, zgrada magacina, dva pristaništa za brodove, velika mreža putova od tucanika, velika cisterna za vodu, slivnica za prikupljanje kišnice (jedan od većih projekata), itd. Počelo je pošumljavanje otoka.
2. »Produktivni« rad (koji se preklapa sa gornjom fazom), u drugoj etapi od 1950. do 1956. godine. Ovu fazu karakterizira afirmacija rada u lukrativne svrhe kao što je bilo organiziranje radionica (najčešće na mjestu prvog logora »Stare Žice«) za izradu manjih mramornih predmeta, obrade drveta i proizvodnja drvenog namještaja, te izrade keramičkih pločica, koji je bio usmjeren prema stvaranju profita i priljevu stranih valuta kroz distribuciju ovih proizvoda diljem Jugoslavije, ali i kroz međunarodni izvoz. Ova faza imala je također velik utjecaj na promjenu izgleda okoliša jer je podrazumijevala npr. agresivno iskapanje kamena miniranjem u golootočkim kamenolomima u cilju proizvodnje kamena tucanika koji se koristio i za izgradnju otoka, ali i izvoz. Gradnja otoka u ovoj fazi više se nije odvijala u onim obimu kao u prve dvije godine nakon otvaranja logora, već su građene samo pojedini objekti.
3. Rad koji je bio usmjeren isključivo u kaznene i »preodgojne« svrhe, koji je najveći utjecaj imao na same kažnjenike, kao što je bilo tucanje kamena primitivnim alatima ili bez ikakvih alata, prenošenje velikih kamenih tereta s jednog mjesta na drugo i nazad, itd., s krajnjim ciljem »revidiranja stava«, odnosno ideološkog preodgoja. Ova vrsta rada nije u centralnom fokusu ovog rada, iako je sporadično imala utjecaja na okoliš.

Promjena Golog otoka počela je već prilikom osnivanja logora u lipnju 1949. godine kada je mala grupa kažnjenika iz Lepoglave dovedena da sagradi prvi logor na Golom otoku, tzv. »Staru Žicu«.²⁰ Odmah po izgradnji oni su vraćeni u zatvor. Kad su prvi ibeoce došli na Goli otok početkom srpnja dočekalo ih je jedanaest izgrađenih baraka koje su bile kopije onih rađenih na radnim akcijama. Radovan Hrast je jedan od prvih logoraša dovedenih na Goli otok:

Nas je dočekalo 11 drvenih baraka koje su prije nas napravili zatvorenici iz Stare Gradiške, od kojih je jedna bila bolnica, a jedna kuhinja, dok su ostale bile za kažnjenike. Oni su i cijeli logor ogradili žicom te su napravili velike drvene stupove koji su to držali. Sazidali su i peć za pečenje kruha, ali to je bilo izvan žice u pristaništu. Bilo je i dvije barake za milicionere, dvije za isljednike i dva skladišta. To nas je dočekalo i to je bio prvi logor na Golom otoku.²¹

Ubrzo tijekom srpnja dolazile su nove grupe ibeoce na Goli otok, koje su potom sve više i više sudjelovale u izgradnji logora te transformaciji pustog otoka. Prije svega to je značilo izgradnju putova po otoku, pristaništa za brodove, novih baraka, pa i prvih zidanih zgrada. U ovoj fazi (srpanj - prosinac

¹⁹ Martin PREVIŠIĆ, Broj kažnjenika na Golom otoku i drugim logorima za ibeoce u vrijeme sukoba sa SSSR-om (1948.-1956.), *Historijski zbornik*, br. 1, 2013.

²⁰ Miodrag NIKOLIĆ, *Informiro 1.*, 141.; Baldo ZLOVEČERA, *Na gumnu zla*, (Dubrovnik 2012.), 13-15.

²¹ Svjedočenje Radovana Hrasta Martinu Previšiću. Hrast neprecizno navodi da su logoraši koji su gradili prvi logor bili iz Stare Gradiške. Bili su iz kaznionice iz Lepoglave, što doduše malo mijenja na stvari.

1949.) uglavnom se izgrađuje infrastruktura prvog logora na Golom otoku, ali započinje i proces pošumljavanja otoka, dotada potpuno pustog. Logoraši poput Ivana Esiha i Vlade Bobinca prisjećaju se da su kažnjenici nakon polaganja sadnica tijelima formirali krug te tako sjenom čuvali sadnicu od sunca.²² U razdoblju od sredine 1950. pa nadalje, razvojem koncepta logoraške samouprave i privilegiranih poslova (sukladno suradnji s Udbom), postojali su razni poslovi dodjeljivani logorašima koji su bili vezani uz uzgajanje povrća, sadnju borova i sličnih stvari. Ove djelatnosti su imale važnu ulogu u teškom logorskom životu. Kao u getima Varšave i Lodz- a²³, ili pak u slučaju američkih Japanaca prognanih u kalifornijsku pustinju tijekom Drugog svjetskog rata, uzgajanje povrća i cvijeća te pravljena parka oko zgrade 'Hotela'²⁴, nisu samo mijenjali otočki krajolik kultivacijom zemljišta, već su kažnjenicima davali priliku da se bave poslovima koji su ih približavali životima prije zatočeništva u njihovim domaćinstvima te na taj način predstavljali kakvu takvu vezu s ranijim životom, a istovremeno i rezultat »preodgoja« predviđenog od strana uprave. Kako bilježi kažnjenik Cveto Zagorski o entuzijazmu s kojim se ulazilo u takve poslove: »A pogledaj: nakon šest meseci, nakon kratkih dvesta dana, otok je izneverio svoje ime, svoju hiljadugodišnju zapuštenost i osamljenost.(...)Oko kamenja se više ne prepliće samo trnje i čkalj, na terasama iznad obale palme šire svoje široke ruke, u zaklonima kamenih gromada zelene mladice smokvinog drveća, a iz nanasene tamnosmeđe, sočne zemlje niču sveži zeleni pupoljci povrća i cveća. Ako bi se neko zamislio u stotinama i stotinama mladih borova, čempresa, topola, brižljivo posađenih po celom otoku u malim jednakim rastojanjima – onda bi niknuo u njemu tako lep osećaj, tako lepa vera u razvoj, u budućnost, u pobedu života nad smrću, pravednosti nad krivicom, istine nad lažita je još osetio Ciril kada se zagledao u sebe: ni njegova unutrašnjost nije više bila gola, mrtva. Kao ptice i mladice, izrasli su u njemu osećaji i misli, ljudski i lepi, vedri i hrabri. I reči na dasci nad barakom, gde je pisalo da kažnjenici menjaju Goli otok a otok njih – kažnjenike, nisu više prazne, mrtve reči, nego su istinite, kao formula za bezbroj doživljaja, pobedonosnih duševnih potresa, za put u život, za povratak domovini, Partiji, radu, porodici, drugovima.«²⁵

U ovom kontekstu treba promatrati slogan napisan u vrijeme kasnijeg kažnjeničkog zatvora čiji se dijelovi još mogu nazreti duž zidova radionica na samom ulazu u danas napušteni golootočki zatvor: »*Mi gradimo Goli otok, Goli otok gradi nas - Živeo Drug Tito*«. Ovaj slogan pomalo podsjeća i simbolizira odnos čovjeka i prirode u ovom specifičnom kontekstu, ali također osvjetljava svrhu političkog preodgoja, pa i opću jugoslavensku nacionalnu politiku kroz furiozni udarnički tempo, favoriziran u politici obnove i izgradnje kroz radne akcije i druge poduhvate karakteristične za Jugoslaviju tog vremena, koji svoje izvoriste ima u sovjetskom stahanovskom pokretu, a jugoslavenske svoje modele u Aliji Sirotanoviću i Atifu Heraliću i bezbrojnim radnim akcijama poput izgradnje pruge »Šamac –Sarajevo«, »Brčko –Banovići« ili autoputa »Bratstvo –jedinstvo«.

Goli otok nastavio se radikalno mijenjati u drugoj polovici 1950. godine kada se nekoliko kilometra istočno gradi drugi logor, tzv. »Žica«, budući da su kapaciteti prvog postajali premali za prihvatanje većeg broja novih logoraša. »Žica« je izgrađena radom ibeovaca na Golom otoku, te je u prvom naletu sagrađeno 19 betonskih paviljona za život logoraša, od čega su dva služila kao ambulanta, kuhinja, zgrada logoraške samouprave (»Centar«), skladišta, itd. Također je i oko »Žice« započelo ekstenzivno pošumljavanje borovima.

Žene su također bile internirane na Golom otoku (radilište R-5) i ostalim logorima za ibeovce. U pisanim memoarima bivših kažnjenica, kao što su ona Vere Cenić, navodi se da je dio sadnica za pošumljavanje Golog otoka vađen sa susjednog otoka, Svetog Grgura, koji je također bio u funkciji ibeovskog logora, i da je brodom *Punat* prevožen na Goli, dok je plodna zemlja dovožena sa susjednog Velebita *Punatom*

²² Svjedočanstva Vlade Bobinca i Ivana Esiha dana Martinu Previšiću. Zagreb 2010. i Krk 2010., 2011.

²³ Vidi: Kenneth HELPHAND *Defiant Gardens- Making Gardens in Wartime* (San Antonio:Trinity University Press, 2006); Connie Y CHINANG, 'Imprisoned Nature: Toward an Environmental History of The World War II Japanese American Incarceration', *Environmental History* 12:2 (2010). 236-67.

²⁴ Zgrada »Hotela« je golootočka građevina izgrađena radom kažnjenika tijekom 1950. godine i služila je kao mjesto stanovanja i rada istražitelja Udbe. Logoraši su je zbog toga kolokvijalno nazvali »Hotel«. Vidi prikaz br. 5.

²⁵ Cveto ZAGORSKI, 'Moje leto osemindesetog', *Nova revija* 24: 25 (1984). 3282-3283.

i ostalim brodicama iz male logorske flote.²⁶ I dok ženske kažnjenice svjedoče o porijeklu nekih stabala na Golom otoku, muški zatočnici tvrde da su bili direktno odgovorni za preživljavanje zasada. Kako se prisjeća logoraš Vlado Bobinac: »Pitaju ljudi kako je nastala šuma na Golom Otoku. Jer na Golom Otoku sve što je nastalo, svaki kamen koji je pomaknut sa svoga mjesta, pomakla je ruka čovjeka, kažnjenika. I svako drvo koje je sađeno u prvoj etapi Gologa otoka, kažnjenici su zasadili. Kopali su u zemlji, između kamena rupe, sabijali zemlju gdje je bilo, donosili u te rupe, tada bi stavili mladicu, buduće, možda, drvo, stablo, u tu rupu. Ali ta mladica mora preživjeti ovo žarko ljetno sunce. A čovjek, kažnjenik, štiti mladicu svojom sjenom. On stoji uz tu mladicu, leđima okrenut suncu, sjenom pokriva mladu biljku, i uvijek se okreće tako kako sunce putuje nebom. Da bi ta biljka bila u sjeni. Tako je nastala šuma.«²⁷ Ova evokativna impresija kažnjenika koji su svojim sjenama po naredbi čuvali biljke koje u surovim otočkim uslovima ranije nije mogla narasti zbog jarkog sunca i snažnih vjetrova, govori o jednom od aspekata teškog tjelesnog iskustva golotočkih kažnjenika između 1949. i 1956., pogotovo ako se uzme u obzir da je jedan od čestih uzroka smrti kažnjenika bila i sunčanica.²⁸

Na ljeto 1950. godine gradi se i »Petrova rupa«, na mjestu istraživanja boksita. Radilo se zapravo o jednoj baraki, koja je bila smještena na dnu rupe dubine dvadeset metara gdje je bila kopana boksitna ruda. U »Petrovoj rupi«, službenog imena Radilište 101, bili su smješteni visoki funkcioneri Partije i vojske koji su podržali Rezoluciju IB-a. Spomenuta dva pothvata, gradnja »Žice« i »Petrove rupe«, Goli otok u samo godinu dana drastično mijenja svoj izgled, te se osim jugozapadne počinje izgrađivati i njegov centralni dio, jedina mjesta gdje je konfiguracija terena to omogućavala. Ujedno je 1951. u proljeće izgrađen i četvrti logor na otoku, tzv. »Radilište V.« ili ženski logor. U samo godinu i pol dana od osnivanja logora, pust i nenaseljen otok dramatično je promijenio svoj izgled, te su zapravo udareni temelji izgledu i kasnijem zatvoru koji je funkcionirao sve do 1988. godine. Goli otok tako nije bio samo mjesto internacije kroz koji je prošlo oko 13 000 ibeovaca u razdoblju do kraja 1956. godine, već se ne njemu razvila i lukrativna gospodarska djelatnost: obrada drveta, obrada kamena, remont manjih brodova, obrada metala itd.²⁹ Čak postoje i podaci koji govore o značajnom profitu koji se u prvih par godina rada ovog pothvata stvorio, kako od prodaje širom Jugoslavije, tako i međunarodnim izvozom.³⁰

Međutim, prema navodima nekih autora »golotočke literature«, kada je na otoku konačno razvijena proizvodnja, koja se morala zbog prihvaćenih obaveza neprekidno odvijati, pokazalo se da su troškovi veći od prihoda. Zato je nakon četiri desetljeća zbog prevelikih troškova rad kaznionice bio obustavljen.

Kasniji (nakon 1956. godine) se zatvor uglavnom više nije razvijao izvan fizičkih granica ibeovskog logora, ali je nastavljeno pošumljavanje (vidi prikaz 4.,6.,8.), koje je bilo ograničeno nehumusnim terenom i nedostatkom vode. Ipak, u trenutku rasformiranja otoka bilo je pošumljeno oko 60 ha otoka (od ukupno 470 ha).³¹

ZAKLJUČAK - »IZA LOGORAŠA OSTALA JE ŠUMA...«

U današnjem poimanju logora na Golom otoku, sasvim logično, dominiraju oni aspekti života u njemu koji su vezani uz nasilje, represiju, isljeđivanje, denuncijacije, teške životne uvjete, smrt, bolesti, prenošenje kamena sa hrpe na hrpu, itd. Oko 13 000 osoba koje je prošlo kroz logor i 400 njih koje su izgubili život govore za sebe. Često se, već kao samorazumljiva činjenica, uz ovaj logor, a i na koncu njegovo ime, veže predodžba pustog surovog mjesta, gdje logoraši i po zimi i po ljeti tucaju kamen. Ovaj tekst imao je za cilj djelomično revidirati taj pogled, ili bar dati jednu dodatnu perspektivu.

²⁶ Vera CENIC, *Kanjec Filjma*, (Književna Zajednica Bora Stanković). 263-267.

²⁷ Svjedočanstvo Vlade Bobinca dano Milici Prokić, Krk 2011.

²⁸ Vidi: Dragoslav MIHALOVIĆ, *Goli Otok 4* (Beograd 2011.). 325.

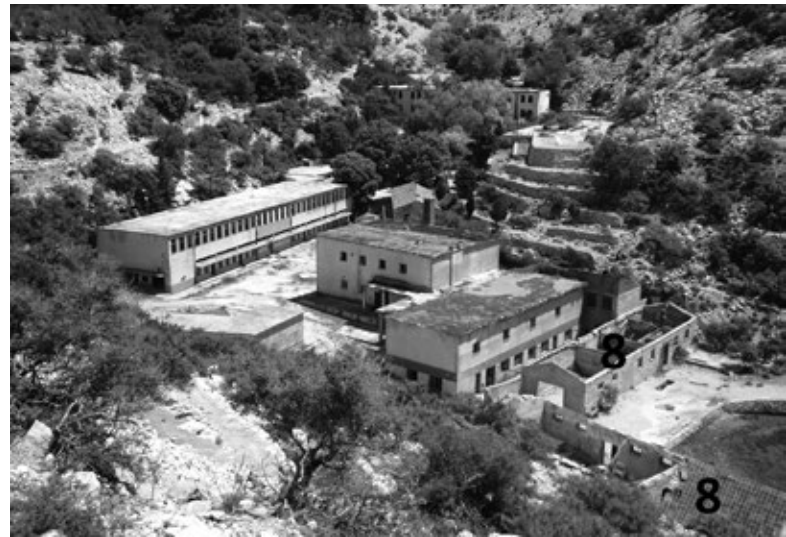
²⁹ M. Previšić, Broj kažnjenika na Golom otoku..., *Historijski zbornik*.

³⁰ Doktorska disertacija: Martin PREVIŠIĆ. *Povijest Informbiroovskog logora na Golom otoku 1949.-1956. Obranjena na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 2014. godine*.

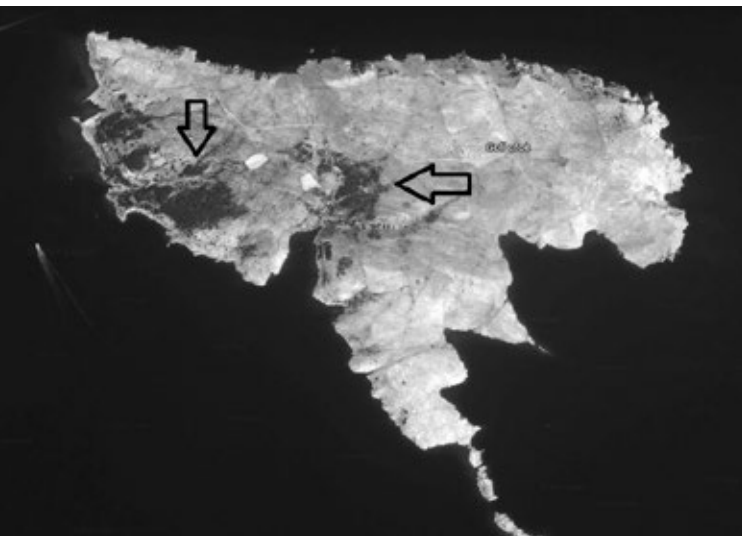
³¹ Hrvatski državni arhiv Zagreb (HDA). Fond 1560, svež. 389.

Prikaz 2. »Žica« 1951. ili 1952. godine. (Autor nepoznat) Zamijetiti razinu pošumljavanja te komparirati sa sljedećom fotografijom.

Prikaz 3. Kasniji KPD Goli otok – Rab. (Fotografija Martin Previšić). Izgled zatvora koji je izgrađen na mjestu »Žice«. Brojkom 8. označni rijetki ostatci originalnog logora. Uočiti pošumljenu okolinu.

Prikaz 4. Satelitska snimka Golog otoka

Prikaz 5. Fotografija zgrade »Hotela« 1950./1951. godine. (Autor nepoznat). Okolo zgrade pustoš, ali i tek zasađene mladice borova. Usporediti sa sljedećim prikazom i približno istim mjestom više od 60 godina kasnije.

Logor na Golom otoku uistinu je bio mjesto surove represije nad ibeovcima, kako su nazivane pristalice Staljina, ali razdoblje od 1949. do 1956., koliko je funkcionirao logor ima je i neke popratne efekte; promjenu fizičkog izgleda samog otoka. Uprava, pa onda i logoraši hotimično ili ne, transformirali su pusti otok bez šuma, u djelomično pošumljen, izgrađen gotovo mali industrijski kompleks. Razne kazne primjenjivane nad logorašima, koje su imale svrhu pritiska na ibeovce (»revidiranje stava«) imale su drastične učinke po izgled Golog otoka kao i njegov ekosistem. Na primjer, kao što je već apostrofirano, oblik kazne prisile bilo je čuvanje sadnice drva svojim tijelo (što je bila samo jedna metoda pošumljavanja), da bi kroz šezdeset godina 1/8 površine Golog otoka bilo pošumljeno. Koliko to nije, u općim predodžbama, povezano uz rad logoraša, prisjeća se logoraš Vlado Bobinac:

Prikaz 6. Šuma ispred zgrade »Hotela« danas. (fotografija M. Previšić)

Prikaz 7. »Kamena« zgrada 1949./1950. godine. (Autor nepoznat).

Prikaz 8. »Kamena« zgrada 2014. (Fotografija M. Previšić) Komparirati pošumljenost prikaza 7. i 8.

Ja kažem ljudima, kad idem Golim Otokom s' njima, vodim, koji zastanu u sjeni stabala. Pa im to pričam. Pa kažem: »Vidite, kad bi ti ljudi, koji su uzgojili tu mladu biljku da bi postala drvo, stablo, kad bi vidjeli kako vi stojite u sjeni tih stabala, pa (...) oni bi bili sretni. Da to vide, ne? Dakle, sve što je nastalo, to je rukom čovjeka nastalo, na Golom Otoku.³²

Industrijski pogoni na Golom otoku, poput prerade drva, imali su sirovinsku bazu na obližnjem Velebitu, pa možemo dodatno ustvrditi, da je logor nije mijenjao sam otok već i obližnje planinske mase i njihov ekosustav. Slično možemo utvrditi za pogone za preradu kamena, pošto je na Golom otoku bila instalirana velika drobilica koje je proizvodila kamen tucanik, koji je korišten i za izvoz, ali i domaće potrebe. Mjesta na kojima je vađen kamen, golotočki nazvana kamenolom, danas su vidljivi ostaci ljudske intervencije u ovaj prostor.

Osim toga, Goli otok krije impresivan biodiverzitet. Paralelno sa spomenutim konceptom dugog trajanja u ekohistoriji, možemo također zaključiti da je prisutnost političkih kažnjenika bilo samo trenutak u njegovom dugom postojanju. Međutim ovo kratko vrijeme ljudskog boravka na otoku bilo je veoma intenzivno, zauvijek mijenjajući njegov ekosustav i okoliš. Ljudskom rukom zasađeno golotočko drveće, uzgajano u sjeni kažnjeničkog tijela, služi kao svojevrсни spomenik ljudske prisutnosti na ovom malom kamenitom otoku na Kvarneru. Istovremeno svjedok ljudske prošlosti i čimbenik novonastalog ekosistema, ovo drveće, ali i zgrade i kamenolomi, u isto vrijeme simboliziraju političku represiju i interakciju čovjeka i prirode.

Na satelitskoj snimci vidi se današnji izgled Golog otoka. Pošumljeni dijelovi otoka (strelice) ujedno su mjesta prva dva logora sagrađena 1949. i 1950. godine, što je kasnije postao zatvor. Prva kažnjenička

³² Svjedočanstvo Vlade Bobinca dano Milici Prokić, Krk 2011.

pošumljavanja počela su od samog početka logora te se nastavila se do kraja Golog otoka 1988. godine i uglavnom su bila koncentrirana oko kažnjeničkih kolonija. Neki dijelovi južne strane otoka jedini su pristupačni dijelovi otoka gdje se i razvio logor.

SUMMARY

Goli otok (Barren Island) served as a site of a political prison and labour camp which was founded in 1949, at the peak of the Tito- Stalin political dispute. It was in function until 1956, when its operation as a political prison for Yugoslav pro- Cominformist dissidents was discontinued. During this period, at least 13 000 political prisoners were incarcerated on the island. Due to the covert nature of its workings between 1949 and 1956, it had been covered up and ignored as a topic during most of the Yugoslav period by the public and the historians alike. In 1980s, however, the narratives about Goli otok began to gradually reach the public. After the break up of the SFR Yugoslavia, a handful of historians who dealt with the topic of Goli otok mainly focused on the socio- political aspects of this political prison and labour camp's past, drawing on a large body of former inmates' testimonies about the harsh everyday life in the camp and the peculiar methods of its orchestration. However, the impact of Goli otok political prison and labour camp was not, of course, only limited to the Yugoslav socio- political climate and the individuals living in these times. Its influence is also noticeable on the very site of the labour camp- the island. Hard forced labour undertaken by thousands of political prisoners which included the construction of several workshops and small factories orientated towards the production and the distribution of various stone and wood products is but one of the factors which dramatically influenced the island's environment. Human dwellings and accompanying industrial constructions erected on the island's desert- like stone terrain, as well as the now afforested portions of once (literally) barren island are just some of the examples. In other words, the forced labour of the incarcerated thousands is inextricable from the impact on island's environment, albeit the nominal purpose of this labour was 'corrective'. This paper therefore aims to contribute to the study of Goli otok from the viewpoint of environmental history. The paper speaks to the works of the authors dealing with the environmental, carceral and labour history aspects in the study of USSR Gulag as one of the examples relatable to the Goli otok story. In so doing, the paper aims to contextualise Goli otok within a wider scholarly space, considering the geographical, ideological implications, as well as those of environmental and socio- political history.

Ekonomska i ekohistorija
Economic- and Ecohistory

Časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša

Journal for Economic History and Environmental History

Teme broja / Topics

Iz povijesti ekoliša Istre
From environmental history of Istria

Iz gospodarske povijesti Hrvatske
From economic history of Croatia

Volumen XII / Broj 12
Zagreb - Samobor 2016
ISSN 1845-5867
UDK 33 + 9 + 504.3

Nakladnici / Publishers:

Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju
Society for Croatian Economic History and Environmental History
Ivana Lučića 3, HR - 10000 Zagreb
tel.: +385/1/4092-148, fax: +385/1/4092-879
sites.google.com/site/ekoekohist/

Izdavačka kuća Meridijani
p.p. 132, 10430 Samobor
tel.: 01/33-62-367, faks: 01/33-60-321
e-mail: meridijani@meridijani.com
www.meridijani.com

Glavni i odgovorni urednik / Editor-in-chief:

Hrvoje Petrić
Paul Hirt (guest editor)

Uredništvo / Editorial Staff:

Dragutin Feletar, Željko Holjevac, Mira Kolar-Dimitrijević, Dubravka Mlinarić, Nenad Moačanin,
Hrvoje Petrić, Drago Roksanđić, Mirela Slukan Altić, Ivica Šute

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Board:

Drago Roksanđić - president/predsjednik (Zagreb), Daniel Barić (Le Havre-Pariz, Francuska), Slaven Bertoša (Pula), Zrinka Blažević (Zagreb), Tatjana Buklijaš (Auckland, New Zealand), Goran Đurđević (Požega), Josip Faričić (Zadar), Borna Fürst Bjeliš (Zagreb), Boris Golec (Ljubljana, Slovenija), Hrvoje Gračanin (Zagreb), Paul Hirt (Tempe, SAD), Andrej Hozjan (Maribor, Slovenija), Halil Inalcik (Ankara, Turska), Egidio Ivetic (Padova, Italija), Silvije Jerčinović (Križevci), Karl Kaser (Graz, Austrija), Isao Koshimura (Tokio, Japan), Marino Manin (Zagreb), Christof Mauch (München, Njemačka), Kristina Milković (Zagreb), Ivan Mirnik (Zagreb), Mirjana Morosini Dominick (Washington D.C., SAD), Géza Pálffy (Budimpešta, Mađarska), Daniel Patafta (Zagreb), Hrvoje Petrić (Zagreb), Lajos Rácz (Szeged, Mađarska), Gordan Ravančić (Zagreb), Marko Šarić (Zagreb), Mladen Tomorad (Zagreb), Jaroslav Vencalek (Ostrava, Češka), Milan Vrbanus (Slavonski Brod, Zagreb), Frank Zelko (Burlington, VT, SAD), Zlata Živaković Kerže (Osijek), Ivana Žebec Šilj (Zagreb)

UDK oznake članaka / Article's UDC markups:

Ivica Zvonar

Prijelom / Layout:

Saša Bogadi

Za nakladnike / Journal directors:

Petra Somek, Hrvoje Petrić

ISSN 1849-0190 (Online)

ISSN 1845-5867 (Tisak)

Tisak / Print by:

Bogadigrafika, Koprivnica 2016 .

Adresa uredništva / Mailing addresses:

Hrvoje Petrić (editor/urednik)
Odsjek za povijest, Filozofski fakultet
Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb
e-mail: hrvoje.petric@ffzg.hr
ili Vinka Vošickog 5, HR-48000 Koprivnica

Tiskano uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa RH i Koprivničko-križevačke županije

Print supported by Ministry of science, education and sport of Republic of Croatia and Koprivnica-Križevci county /

Na naslovnici / Cover:

Put Istarskog razvoda (foto: Slaven Bertoša)

Ekonomsku i ekohistoriju referiraju:

CAB Abstracts

HISTORICAL ABSTRACTS, ABC CLIO Library, Santa Barbara, California, USA

AMERICA: HISTORY AND LIFE, Washington, USA

JOURNAL OF ECONOMIC LITERATURE (JEL), Pittsburgh, USA

CENTRAL AND EASTERN ONLINE LIBRARY, Frankfurt am Main, Deutschland

ECONLIT - AMERICAN ECONOMIC ASSOCIATION, Nashville, USA